

DAGMAR SCHULTE
Uniwersytet w Siegen

ZARYS HISTORII PRACY SOCJALNEJ W EUROPIE WSCHODNIEJ W LATACH 1900–1960 W PERSPEKTYWIE PORÓWNAWCZEJ¹

Pomysł przeprowadzenia międzynarodowych badań porównawczych powstał i został zrealizowany dzięki intensywnym działaniom podjętym przez prof. dr Sabine Hering (Uniwersytet w Siegen, Niemcy) oraz prof. dr Beretke Waaldijk (Uniwersytet w Utrechcie, Holandia), które jesienią 2001 roku powołały do życia Zespół ds. badań historycznych w zakresie problematyki gender oraz pracy socjalnej (*Network for Historical Studies in Gender and Social Work*).

Członkami zespołu są dobrowolnie zgłaszający się badacze, którzy wyrazili zainteresowanie problematyką. Poza wymienionym, nie ma żadnych warunków wstępnych. Podstawowym celem zespołu jest nawiązywanie kontaktów oraz współpracy z naukowcami z możliwie największej liczby krajów². Obecnie zespół liczy ponad 100 członków z 29 krajów. Współpraca ma charakter interdyscyplinarnej – członkowie zespołu wywodzą się bowiem z różnych dyscyplin nauk społecznych: pracy socjalnej, historii, socjologii, pedagogiki itp. Wymiana myśli oraz doświadczeń odbywa się podczas konferencji organizowanych raz do roku, a także na łamach publikowanych przez zespół biuletynów.

---

¹ Artykuł opracowano na podstawie różnych niepublikowanych wcześniej tekstów członków zespołu koordynującego: prof. dr Sabine Hering, Uniwersytet w Siegen, prof. dr Beretke Waaldijk, Uniwersytet w Utrechcie, dr Kurt Schilde, Uniwersytet w Siegen oraz samej Autorki. Autorka artykułu składa podziękowanie kolegom za wyrażenie zgody na wykorzystanie tych referatów.

² Dodatkowe informacje na temat liczby krajów oraz członków projektu można znaleźć na stronie: www.sweep.uni-siegen.de

Rezultatem międzynarodowej współpracy jest opublikowana książka pt. *History of Social Work in Europe (1900–1960)* (Hering, Waaldijk, 2002) oraz zaprezentowany w niniejszym artykule projekt badawczy: Historia pracy socjalnej w Europie Wschodniej w latach 1900–1960, finansowany przez Fundację Volkswagena, którego realizacja rozpoczęła się 1 października 2003 roku.

Inicjatywa przeprowadzenia badań porównawczych wynika z następujących przesłanek. Ze względu na zmianę kierunku w polityce społecznej cała Europa stała w obliczu poważnych cięć w sektorze społecznym. Zmiana ta jest z jednej strony reakcją na proces globalizacji w obszarze ekonomii; z drugiej natomiast – na koszty związane z procesem zjednoczenia Europy. Rzecz w tym, że ani ryzyko społeczne, ani koszty nie mogą zostać zminimalizowane na poziomie danego kraju, a być może także na poziomie europejskim³. Z drugiej strony, deklarowana potrzeba współpracy i społecznej unifikacji spotykają się z często odmiennymi, a nawet przeciwstawnymi koncepcjami pracy socjalnej oraz polityki w różnych krajach europejskich. Wydaje się, że jeszcze dużo czasu upłynie, zanim możliwa będzie poważna dyskusja na temat tego, w jaki sposób koncepcje te można do siebie dopasować lub sprawić, aby funkcjonowały harmonijnie.

Znajomość historycznego oraz politycznego tła powstawania systemów społecznych w różnych krajach Europy stanowić ma zatem punkt wyjścia do zbadania i określenia potencjalnego wpływu pracy socjalnej na organizację europejskich systemów społecznych. Należy zaznaczyć, że rozmaite modele, na których podstawie tworzone są systemy społeczne w Europie, są uwarunkowane wpływem różnorodnych systemów religijnych, ideologii ekonomicznych, doktryn politycznych, jak również podstawowym zespołem przekonań oraz postaw ludzi tworzących nieformalne struktury danego społeczeństwa.

Z uwagi na to, że nasza wiedza na temat historii pracy socjalnej jest prawie wyłącznie oparta na rozwoju krajów Europy Zachodniej, uznaliśmy za konieczne rozszerzenie obszaru badań na gwałtownie zmieniające się

---

³ Bardzo popularne i szeroko dyskutowane zagadnienie potwierdzające powyższą tezę znajduje swoje odzwierciedlenie m.in. w międzynarodowych migracjach zarobkowych oraz w kwestii uchodźców z krajów nienależących do Unii Europejskiej.

kraje Europy Wschodniej, z uwzględnieniem zarówno powstających w nich koncepcji teoretycznych, jak również samych systemów społecznych.

Naszym celem było określenie rozmaitych aspektów oraz obszarów wpływu pracy socjalnej na społeczeństwo, dlatego też wyróżniliśmy następujące najważniejsze zagadnienia:

Praca socjalna jako rzecznik rozwiązywania problemów społecznych

Powstanie pracy socjalnej zapoczątkowało wielokierunkowy proces szeroko rozumianej profesjonalizacji. Do najistotniejszych działań podejmowanych w ramach tego procesu należały: przygotowanie i wprowadzanie specjalistycznych szkoleń dla pracowników socjalnych, wypracowanie standardów pracy socjalnej, a także określenie zadań pracownika socjalnego jako przedstawiciela odrębnej grupy zawodowej, zapoczątkowanie systematycznych badań empirycznych w obszarze problemów społecznych, przygotowanie zestawu narzędzi do rozwiązywania problemów społecznych itd.

Zgromadzona w ten sposób wiedza, jak również olbrzymie doświadczenie w podejmowaniu trudnych wyzwań oraz rozwiązywaniu problemów społecznych mogą bez wątpienia stanowić istotny wkład pracy socjalnej w proces zjednoczenia Europy.

Praca socjalna jako model zawodowej równości płci

Praca socjalna, w przeciwieństwie do innych sektorów życia społecznego, jak polityka, ekonomia czy kultura, od samego początku była obszarem działalności zdominowanym przez kobiety. Należy zauważyć, że przez bardzo długi okres była to profesja prawie wyłącznie kobieca, i do dzisiaj taką pozostaje. Fakt ten, inaczej niż większość dziedzin męskich, nie oznaczał, że mężczyźni byli wykluczeni lub pozbawieni możliwości wpływania na pracę socjalną. Wprost przeciwnie, praca socjalna ze względu na swój charakter stworzyła przedstawicielom obu płci możli-

wość współpracy, co może obecnie stanowić przedmiot badań i analiz. Podjęcie problematyki gender w obszarze pracy socjalnej oraz jej wnikliwe eksplorowanie wydają się zatem konieczne z punktu widzenia szeroko pojętego interesu społeczeństwa europejskiego.

Praca socjalna jako „profesja na rzecz praw człowieka”

Praca socjalna zawsze posiadała podwójną tożsamość: z jednej strony była nastawiona na opiekę społeczną i dobroczynność, solidarność z potrzebującymi oraz „czynienie dobra”, z drugiej strony na kontrolę społeczną, ocenę zasadności oczekiwań osób potrzebujących, na monitorowanie przyzwyczajęń, sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych, wychowania, a nawet, nie tylko w kwestii straszliwej eugeniki, pełnienie roli współpracownika w kreowaniu surowej wobec jednostek polityki.

Ta podwójna tożsamość spowodowała, że pracownicy socjalni rozpoczęli trudne, ale jakże ważne dyskusje na temat swoich obowiązków, powinności i odpowiedzialności, w rezultacie wypracowując bardzo wysokie standardy etyczne. Mając świadomość wielowymiarowości obszaru pracy socjalnej, różnorodności problemów społecznych, a także bogate doświadczenie w niesieniu pomocy, pracownicy socjalni musieli – często wspólnie z przedstawicielami służby zdrowia i duchownymi – publicznie krytykować faktyczny stan społeczeństwa i wymuszać konkretne rozwiązania. Z tego punktu widzenia ważne jest, aby zjednoczona Europa – korzystając z dorobku pracy socjalnej – stała się miejscem, w którym możliwe jest respektowanie praw człowieka i wartości humanitarnych.

Praca socjalna jako medium ruchów społecznych

Jak wynika z powyższych rozważań, praca socjalna z racji swej specyfiki była w całej swej historii bardzo blisko zmian, jakie zachodziły w społeczeństwie. Nic dziwnego zatem, że posiada głębokie korzenie w rozmaitych ruchach społecznych, z których najważniejszy wydaje się

ruch kobiet. Znamienny jest fakt, że prawie w każdym kraju odnaleźć można ściśle związki pomiędzy ruchami kobiecymi i rozwojem pracy socjalnej. Często także liderzy ruchów stawali się pionierami pracy socjalnej albo też wykazywali swoje polityczne zainteresowanie problemami społecznymi. Kiedy indziej znowu zakładali szkoły pracy socjalnej, inicjowali interdyscyplinarną i międzynarodową współpracę w obszarze pracy socjalnej itd.

Inne ruchy, które miały istotny wpływ na rozwój pracy socjalnej, skupione były wokół rozmaitych kampanii o charakterze religijnym (ruchy religijne), a także reformatorskim i politycznym, jak na przykład ruchy robotnicze czy ruchy wyzwolenia narodowego, jak w Polsce. W XX wieku praca socjalna była mniej lub bardziej bezpośrednio związana z innymi ruchami społecznymi, jak ruchy osiedleńcze lub pokojowe. Bez wątpienia więc współpraca i wspieranie ruchów społecznych ukierunkowanych na poprawę warunków życia ludzi stanowić powinna jedno z wyzwań „Europejskiej pracy socjalnej”.

Praca socjalna jako mediator w konfliktach kulturowych

Praca socjalna często była pierwszą profesją, która systematycznie definiowała i analizowała problemy oraz trudności wynikające z różnic kulturowych. W ten sposób stanowiła pomost pomiędzy dominującym nurtem społeczeństwa i grupami wykluczonymi. Działania podejmowane w obszarze pracy socjalnej bardzo często dotyczyły społeczności wielokulturowych i wieloetnicznych lub, podobnie jak w wielu krajach, począwszy od lat 60., problemów migracji zarobkowej oraz rodzących się na jej tle konfliktów kulturowych. Z punktu widzenia procesu zjednoczenia Europy, praca socjalna może pełnić ważną i potrzebną rolę w fazie negocjowania na rzecz zmniejszenia istniejących różnic kulturowych przy jednoczesnym położeniu nacisku na tolerancję i akceptację innych kultur.

W jaki sposób zatem badania w zakresie historii pracy socjalnej mogą odnosić się do zaprezentowanych obszarów?

Warto zauważyć, że w pierwszej połowie XX wieku praca socjalna w Europie Wschodniej i Zachodniej miały z sobą wiele wspólnego. Intensywna współpraca międzynarodowa doprowadziła do wypracowania wspólnej profesjonalnej terminologii oraz wiedzy, dzięki czemu współczesna praca socjalna może się odnosić do tego dorobku, mając swój udział w konstruowaniu europejskiego systemu społecznego.

Jeśli przyjrzymy się bardziej wnikliwie wspomnianym kontaktom międzynarodowym, okaże się, że kraje Europy Wschodniej mają swoje własne tradycje w obszarze pracy socjalnej, a przez to jej przedstawiciele mogą odgrywać istotną rolę w tworzeniu europejskiego systemu społecznego, zachowując przy tym świadomość swojej odrębności historycznej oraz wynikające z niej możliwości.

Historia pracy socjalnej w Europie Wschodniej wydaje się zasadniczo odmienna od tej, z jaką mamy do czynienia w krajach Europy Zachodniej. Przeprowadzone badania wskazują na bardzo zróżnicowany obraz rzeczywistości społecznej. Okazuje się bowiem, że systemy społeczne były nie tylko tworzone i zdominowane przez różne ideologie polityczne, lecz także na ich kształt miały wpływ – często ignorowane – rozmaite trendy religijne i kulturowe. To właśnie ich zasługą są związki i modele, które bez względu na bariery polityczne zostały wytworzone dla potrzeb różnorodnych systemów społecznych.

Metodologia badań

Badanie zostało zaplanowane na dwa lata, począwszy od 1 października 2003 roku. Zespół holendersko-niemiecki złożony był z dwóch profesorów (jeden z Uniwersytetu w Utrechcie, drugi z Uniwersytetu w Siegen) oraz dwóch koordynatorów akademickich z Uniwersytetu w Siegen. Osiem krajowych zespołów badawczych zlokalizowanych było albo w uniwersytetach, albo innych instytucjach badawczych (do krajów tych

należały: Bułgaria, Chorwacja, Węgry, Łotwa, Polska, Rumunia, Rosja oraz Słowenia). Prace rozpoczęły się 1 stycznia 2004 roku i trwały przez osiemnaście miesięcy. Wszyscy członkowie zespołów krajowych zostali wcześniej wybrani, a następnie nawiązano współpracę z ośrodkami i instytucjami badawczymi oraz ustalono jej zasady. Każdy zespół składał się z 2–5 członków. W okresie wstępnym niemiecko-holenderski zespół koordynujący odpowiedzialny był przede wszystkim za pracę organizacyjną, włącznie z przygotowaniem strony w Internecie oraz zorganizowaniem spotkania rozpoczynającego.

Oprócz spotkania rozpoczynającego oraz śródkresowego i finalizującego zaplanowano trzy konferencje. Dodatkowo każdy zespół organizował konferencje na poziomie danego kraju. W trakcie badań zadania zespołów krajowych sprowadzały się do pracy w archiwach, wywiadów z żyjącymi świadkami oraz gromadzenia i weryfikowania materiałów pochodzących ze źródeł zastanych lub innych materiałów, jak plakaty, filmy czy fotografie. Następnie zespoły te przesyłały śródkresowe raporty (co trzy miesiące) i przygotowywały raport końcowy złożony z 50 stron oraz przetłumaczonych dokumentów obejmujących do 100 stron. Ponadto zespoły brały udział w przygotowaniu konferencji finalizującej i międzynarodowej publikacji będącej pokłosiem prac badawczych. Warto odnotować, że zespoły te mogły publikować uzyskane wyniki w swoich krajach.

Raport śródkresowy oraz końcowy zostały opublikowane na stronie internetowej projektu, podobnie jak przetłumaczone dokumenty. „Kto jest kim w historii pomocy społecznej w krajach Europy Wschodniej” – prezentacja biografii znanych w obszarze pracy socjalnej sylwetek ma zostać opublikowana na stronie internetowej wraz z glosariuszem pracy socjalnej, który jest kompilacją najważniejszych zwrotów technicznych w językach holenderskim/niemieckim /angielskim/francuskim, a także w językach ośmiu uczestniczących w projekcie krajów.

Jesienią 2005 roku ukazał się końcowy raport zarządzania projektem oraz książka poświęcona wybranym zagadnieniom każdego z krajów⁴.

---

⁴ K. Schilde, D. Schulte (red.) (2005) *Need and Care – Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Bloomfield Hills.

Cele ogólne badań

Celem ogólnym badań jest znalezienie odpowiedzi na pytanie o to, jakie czynniki ekonomiczne, polityczne, religijne, kulturowe i etyczne ukształtowały systemy społeczne w krajach objętych projektem ze szczególnym uwzględnieniem aspektu ciągłości i jej braku.

Szczegółowe cele badań sprowadzają się zatem do:

1. Rekonstrukcji historii pomocy społecznej w ośmiu krajach Europy Wschodniej.
2. Porównania różnych modeli historii pomocy społecznej w krajach Europy Wschodniej.
3. Znalazienia związków pomiędzy historią pomocy krajów Europy Wschodniej a historią pomocy w krajach Europy Zachodniej.

Pytania i zadania badawcze

- Odtworzenie historii pomocy w krajach objętych projektem: jakie warunki i okoliczności miały wpływ na kształt pracy socjalnej w trzech okresach wyróżnionych w projekcie?
- W jaki sposób definiowane i oceniane były problemy społeczne i jak klasyfikowano grupy docelowe w pracy socjalnej?
- Wnikliwe przedstawienie obecnego profilu pracy socjalnej oraz pracowników socjalnych (obraz usług realizowanych w ramach pomocy społecznej, od podstawowej wiejskiej samopomocy do zróżnicowanych usług profesjonalnych).
- Historia profesji i profesjonalizacji: transformacja od samopomocy i pomocy indywidualnej do działań profesjonalnych.
- Porównawcze aspekty badań transnarodowych:
  - Jakie są początkowe punkty w rozwoju pracy socjalnej w krajach objętych projektem?
  - Czy warunki polityczne i prawne różnią się w tych krajach, a także które z nich miały wpływ na rozwój pracy socjalnej?

- W jaki sposób zdefiniowano związek pomiędzy polityką społeczną a pracą socjalną?
- Jakie są związki i różnice w infrastrukturze kulturowej?
- Jakie są podobieństwa i różnice w profilach i koncepcjach pracy socjalnej pionierów tego obszaru?
- Jakie są stopnie profesjonalizacji pracy socjalnej w poszczególnych krajach?
- Jakie są różnice w postępie/regresie społecznym?
- Chcąc osadzić historię pomocy społecznej w Europie Wschodniej w szerszym kontekście europejskim rozwoju pracy socjalnej; pytania do badań transnarodowych:
  - Jaka terminologia jest używana w krajach i dla których obszarów praktyki społecznej? Czy można przygotować słownik spójnych pojęć tych różnych terminów tak, aby uwzględniały potrzeby krajów Europy Wschodniej i Zachodniej?
  - Jakie znaczenie ma znajomość historii pomocy społecznej krajów Europy Wschodniej dla badań porównawczych w całej Europie?
  - Jakie są konsekwencje dla teoretycznego dyskursu, klasyfikacji czy kategorii, które są używane w pracy socjalnej?
  - Jakie są konsekwencje dla potencjalnej współpracy pomiędzy krajami przygranicznymi w obszarze pracy socjalnej?
  - Jakie są wspólne korzenie, do których mogłaby się odnosić przyszła europejska pomoc społeczna?
  - Czy istnieje specyficzna europejska historia pomocy, zasadniczo odbiegająca od tej, która rozwinęła się na innych kontynentach?

Wybrane okresy

W fazie projektowania badań wybrano okres pomiędzy 1900–1960 rokiem z uwagi na to, że obejmuje on trzy istotne ery w historii Europy Wschodniej w ogóle i pracy socjalnej szczególnie.

1900–1918: Europa Wschodnia znajduje się najpierw pod wpływem trzech dominujących reżimów: Rosji carskiej, monarchii austro-węgier-

skiej i pruskiej, a następnie podczas I wojny światowej sytuacja gwałtownie się zmienia. W tym okresie system pomocy społecznej charakteryzuje się działaniami samopomocowymi, różnymi indywidualnymi formami pomocy, chociaż jeszcze nie profesjonalnej. Wojna stała się w pewnym sensie rzecznikiem pracy socjalnej, gdyż pojawiła się potrzeba systematycznego i całościowego badania jej konsekwencji, a także wytworzenia narzędzi do analizy owych konsekwencji wojny dla ludzi nią dotkniętych, m.in. wysiedlonych, zagrożonych ubóstwem, epidemią itd.

1919–1945 to dla większości krajów Europy Wschodniej czas autonomii⁵. Można w tym okresie zauważyć duże zróżnicowanie systemów politycznych: republiki radzieckie, demokracje, systemy autorytarne. W tym także okresie pojawiły się pierwsze profesjonalne formy pomocy społecznej, jako współpraca pomiędzy rządem i organizacjami pozarządowymi (Kościoł i stowarzyszenia obywatelskie).

1946–1960: Europa Wschodnia wchodzi w okres dominacji Rosji Radzieckiej. Okres ten charakteryzuje się radykalnymi cięciami w obszarze pomocy prywatnej i socjalizacją pracy socjalnej w jej najbardziej podstawowych aspektach. Definicja problemów społecznych i grup docelowych ulega gruntownej zmianie.

Dobór krajów uczestniczących w badaniach

Z uwagi na to, że niemożliwe byłoby przeprowadzenie badań obejmujących wszystkie kraje Europy Wschodniej, dokonaliśmy wyboru, opierając się na reprezentatywnym spektrum krajowych/regionalnych odmian czy kierunków rozwoju historii pomocy. Ostateczna próba obejmująca badania składa się z następujących krajów: Bułgaria, Chorwacja, Węgry, Łotwa, Polska, Rumunia, Rosja i Słowenia.

Planowaliśmy uwzględnić następujące aspekty:

---

⁵ Poza okresem II wojny światowej (1939–1945).

- historyczne regiony Europy północno-wschodniej, południowo-wschodniej, wschodniej i środkowo-wschodniej;
- różne warunki budowania rządu i państwa, zwłaszcza upadku rządu i państwa (np. Polska);
- połączenie etnicznej i społecznej hierarchii (np. Łotwa);
- rola szlachty w modernizacji;
- wieloetniczność w różnych państwach z uwzględnieniem mniejszości politycznych;
- politykę nacjonalizmu państwa zróżnicowanego pod względem rasy.

Kryteria doboru członków wynikają z uwarunkowań zarysowanych powyżej:

Rosja – została uwzględniona nie tylko dlatego, że jest następcą Związku Radzieckiego, a tym samym najważniejszym i najbardziej wpływowym mocarstwem w Europie Wschodniej, lecz również dlatego, że jest jedynym krajem po upadku caratu z relatywnie słabo rozwiniętym systemem usług społecznych realizowanych od 1917 roku, czyli momentu transformacji do socjalistycznych zasad pomocy. Zasady te uległy różnym istotnym zmianom w okresie stalinizmu w latach 30., w czasie II wojny światowej oraz w latach powojennych. Ze swoim systemem polityki społecznej ukształtowanym w latach 50. Związek Radziecki funkcjonował jako kraj modelowy, jako wzór dla innych krajów bloku wschodniego.

Bulgaria i Rumunia reprezentują historię Bałkanów w odmienny sposób: Bułgaria stała się najpierw księstwem w roku 1878, a następnie niezależnym, suwerennym królestwem w roku 1908. Realizowała politykę tolerancji religijnej oraz wielokulturowości. Polityka wewnętrzna Rumunii od czasów niepodległości w 1878 roku charakteryzuje się silnym rozwojem antysemityzmu oraz hegemoniczną strukturą opartą na religii i feudalizmie. Warto zaznaczyć, że te dwa kraje w odmienny sposób radziły sobie z mniejszościami i ich prawami. Rozwój pomocy był mocno uzależniony od dominujących wyznań religijnych i ich koncepcji dobroczynności (Kościół katolicki w Rumunii oraz Kościół prawosławny w Bułgarii). Po roku 1945 oba kraje stanowczo odrzuciły swoje poprzed-

nie tradycje pomocy. Praca socjalna została upaństwowiona, nierozwiązane problemy społeczne stały się „niewidzialne”.

Słowenia i Chorwacja zostały wybrane do grupy członków wspólpracujących, ponieważ przechodziły różne kierunki rozwoju, pomimo to, że oba kraje były częścią monarchii habsburskiej, a później Jugosławii. Chorwacja odegrała czołową rolę w tworzeniu systemu pomocy, który z jednej strony był pod wpływem Kościoła, z drugiej natomiast unowocześniany i bardziej profesjonalny dzięki wpływom oraz wsparciu ze strony ruchów kobiecych. Oba kraje zyskały po 1946 roku, funkcjonując jako republiki ludowe i rządy federalne Jugosławii, uwolniły się spod władzy Tito. Rok 1950 w historii rozwoju pracy socjalnej w obu krajach zapisał się jako okres budowy szkół pracy socjalnej, podczas gdy w całej Europie Wschodniej zaczęto je zamykać.

Polska i Węgry to kraje, które w swojej historii zapisały zarówno okres dominacji, kiedy to postrzegane były jako ważne siły polityczne i kulturowe, jak również okres podległości, zależności i reżimu. Oba czynniki – dawna pozycja oraz doświadczenie porażki – ukształtowały historię pomocy w obu krajach. Polska prezentuje wyjątkową sytuację kraju całkowicie zatowarowanego jako państwo i będącego do 1918 roku pod wpływem trzech różnych tradycji pomocy: pruskiej, rosyjskiej i austriackiej. Styl austriacki „Gemeindepfleger“ (strażnik społeczności) był modelem dla pracowników socjalnych do roku 1907, kiedy to zapoczątkowane zostały pierwsze próby profesjonalizacji i zdefiniowano różnice pomiędzy pracą socjalną i pedagogiką społeczną (analogiczna tradycja niemiecka). Na Węgrzech rozwój struktur profesjonalnych pojawił się tylko w latach 20. i doprowadził do tego, że struktury pomocy zostały radykalnie upaństwowione w latach 50., podczas gdy w Polsce formy „wyznaniowej” pracy socjalnej przetrwały dzięki mocnemu wpływowi Kościoła katolickiego.

Łotwa mimo obecności szlachty niemieckiej była pod wpływem Rosji aż do 1918 roku. Po roku 1905 rozszerzający się ruch robotniczy przyczynił się do powstania monarchii konstytucyjnej. W 1920 roku Łotwa demokratyzuje się. W 1934 roku staje się tak zwaną republiką autorytarną z ograniczoną władzą parlamentarną. Po ataku Niemców na Polskę Zwią-

zek Radziecki okupował kraje bałtyckie. Po krótkim okresie okupacji niemieckiej między 1941 a 1944 kraje bałtyckie przeszły pod panowanie Związku Radzieckiego. Do dnia dzisiejszego skromne usługi społeczne, zarówno publiczne, jak i wyznaniowe, zostały szeroko rozpowszechnione na mocy wielu ustaw o pomocy społecznej.

Okres badań 1900–1918

Na początku stulecia rozwój pomocy społecznej na Łotwie i w Rosji odbywał się w warunkach funkcjonowania caratu. System pomocy społecznej Słowenii i Chorwacji był zdominowany przez monarchię austro-węgierską. Zarówno w przypadku Węgier, jak i częściowo Rumunii i Bułgarii, można powiedzieć, że kraje te posiadały wówczas większą autonomię. Polska jest przykładem kraju, w którym ze względu na rozbiory system pomocy społecznej został oparty na caracie, modelu habsburskim i pruskim.

Okres badań 1919–1945

W przypadku omówionych krajów okres międzywojenny rozpoczął się i zakończył w innym czasie, ale można w przybliżeniu ustalić odpowiednio takie daty od 1919/1920 do 1939–1942. Wszystkie kraje rozwinęły w tym okresie profesjonalne formy i instytucje pracy socjalnej. Dla większości z nich oznaczało to przede wszystkim zmianę systemów i oddzielenie się od obcych struktur. Rumunia, Polska, Bułgaria, Węgry i Łotwa stały się krajami niezależnymi po roku 1918, Łotwa po raz pierwszy w swojej historii. Wszystkie one chciały zbudować swój własny system społeczny i odrzucić modele poprzednie. Polska nawet musiała się zmagać z połączeniem trzech różnych koncepcji. We wszystkich tych krajach mniejszości etniczne stanowiły znaczny odsetek. Słowenia i Chorwacja zostały częściami nowo powstałego państwa wielonarodowego – Jugosławii – i w związku z tym doświadczyły w tym okresie po-

dobnego rozwoju instytucji i usług społecznych. Rosja przeszła zasadniczą zmianę polityczną i stała się Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich. Będąc krajem wielonarodowościowym o długiej tradycji, Rosja doświadczyła całkowicie nowego politycznego oraz ekonomicznego porządku i zasadniczo odmiennych warunków społecznych.

W czasie II wojny światowej sytuacja w omawianych krajach uległa dramatycznej zmianie. Większość z nich znalazła się pod okupacją przez prawie cały okres wojenny, a czasem nawet musiały one radzić sobie ze zmieniającymi się okupantami. Zatem większość krajów nie miała już pod kontrolą swoich spraw wewnętrznych i doświadczyła porządku okupanta. Polityka wewnętrzna władz okupujących nie miała nic wspólnego z polityką społeczną, w przypadku Niemiec hitlerowskich doprowadziła nawet do masowych wysiedleń, opresji oraz ludobójstwa.

Okres badań 1946–1960

Po II wojnie światowej większość krajów objętych badaniami stała się częścią bloku wschodniego. Ich integracja do tego systemu politycznego przebiegała w bardzo różny i przeważnie ambiwalentny sposób. Łotwa weszła w skład ZSRR, Rumunia i Bułgaria przyjęły system podobny do tego, jaki dominował w Rosji Radzieckiej. Polska i Węgry stały się członkami Paktu Warszawskiego, ale rozwinęły system pomocy w nieco odrębny sposób, podczas gdy Jugosławia (włączając Słowenię i Chorwację) zadeklarowała niezależny kierunek socjalizmu. Ponieważ rozwój wewnątrz Związku Radzieckiego był określany jako rozłam w polityce społecznej okresu przedwojennego, lata po 1945 roku były określane jako okres zagubienia. Zmiana nastąpiła na początku lat 50., dzięki surowej i radykalnej polityce upaństwowienia.

Pytania porównawcze – kilka hipotez

Nasze obecne rozumienie początków współczesnej pracy socjalnej jest ściśle związane z postępowaniem industrializacji i ewolucją społeczeństwa obywatelskiego. W całej Europie Zachodniej proces ten zakończył się powstaniem bliźniaczej struktury państwowej/publicznej pomocy oraz prywatnej/wolnej/ochotniczej pomocy. Jeśli skierujemy uwagę na historię pomocy w Europie Wschodniej będziemy musieli uwzględnić nowe kategorie analizy.

Pierwszy obszar tych kategorii jest przedstawiony poniżej:

Pierwszy obszar: okupacja i wyzwolenie – konsekwencje dla rozwoju pomocy

Spośród sześciu dekad objętych badaniem (1900–1960) większość wschodnich – a przede wszystkim południowo-wschodnich – krajów Europy było uzależnionych przez cztery dekady. Początkowo były one pod bezpośrednim panowaniem okupanta, większość z nich aż do 1920 roku i podczas II wojny światowej. Po 1945 roku były one pod dominującym wpływem Związku Radzieckiego, nawet jeśli ten wpływ przybierał różne formy przedstawione powyżej.

W Europie Zachodniej okres długoterminowej okupacji i pozostawiania pod obcymi rządami jest w zasadzie nieznanymi, walki o wolność odbywały się wcześniej w XIX wieku (obecnie mamy do czynienia z nielicznymi wyjątkami, jak trwający konflikt w Irlandii Północnej i ruch separatystów mniejszości etnicznych w Hiszpanii, Francji i Belgii). Długotrwała okupacja należy do odległej przeszłości (np. Holandia pod okupacją Hiszpanii). Tylko w czasie II wojny światowej wiele krajów Europy Zachodniej doświadczyło kilkuletniego przebywania pod okupacją niemiecką (Austria, Belgia, Dania, Francja, Holandia, Norwegia itd.).

Zatem Europa Wschodnia miała całkowicie odmienny rozwój, biorąc pod uwagę tożsamość narodową i państwową. Należy odróżnić instytucje państwowe/rządowe (obecnie panowanie przez większość czasu) od narodu/społeczeństwa/kultury (samorządnych na ile to możliwe). To rozróżnienie ma zasadniczy wpływ na relacje pomiędzy ustawową/publiczną i prywatną/niezależną strukturą systemu pomocy społecznej. Zatem Eu-

ropa Wschodnia przedstawia tę zależność nie jako konsensus, jak zwykle się przypuszczać, biorąc pod uwagę Europę Zachodnią, ale jako „sprzeczną równowagę” (*contradictory balance*): pomoc publiczna jako forma ucisku i kontroli oraz prywatna pomoc jako forma oporu i pewności siebie. Wskaźnikami do postawienia tej hipotezy w odniesieniu do Europy Wschodniej są wstrząsy w latach 1919/1920 (ogólnie prowadzące do niepodległości) oraz w latach 30. i 40. (związane z powrotem do panowania obcych rządów).

W historiografii krajów Europy Zachodniej akcentuje się, że relacja pomiędzy instytucjami publicznymi i państwowymi oparta jest na konsensusie. Powstaje zatem pytanie, czy obecna ocena tych relacji jako dobrowolnych jest rzeczywista lub czy są oznaki konfliktu, na przykład w Niemczech, gdzie opieranie się na zasadzie subsydiarności (dające organizacjom pozarządowym pewne przywileje) może zniwelować w pewien sposób opór przeciwko dominującej roli państwa.

Drugi obszar: industrializacja i ruralizacja – jakie są korzenie struktur pomocy?

Masowe uprzemysłowienie w Europie Wschodniej, w przeciwieństwie do części zachodniej, nie pełniło zasadniczej roli jako rzecznika współczesnego społeczeństwa, a tym samym współczesnej pomocy. Oczywiście miasta przeżywały rozkwit, proces uprzemysłowienia rozwinął się na dobre, w niektórych krajach, jak Łotwa, nawet do znaczących rozmiarów. Prawdą jest, że wiele pionierskich instytucji rozpoczęło swoją działalność w dużych miastach i problemy biednej populacji w slumsach zwróciły ich uwagę. Jednak nie ubóstwo w slumsach dużych miast (jak Manchester w Anglii) stanowiło prawdziwe wyzwanie dla nadchodzącej pracy socjalnej w Europie Wschodniej, lecz konieczność i potrzeba lepszego życia na obszarach wiejskich, gdyż właśnie tam przeludnienie było największym problemem. Procesowi uświadamiania ludności wiejskiej poprzez edukację, higienę i pomoc społeczną poświęcano znacznie więcej uwagi w Europie Wschodniej niż w Zachodniej, gdzie skoncentrowano się na problemach miast.

W konsekwencji praca socjalna w Europie Wschodniej od samego początku stanęła w obliczu całkowicie innych struktur, co wyjaśnia, dlaczego (przynajmniej w Europie Południowo-Wschodniej) historia pomocy

społecznej jest obszarem badań etnologicznych. Terminy: „rodzina”, „sąsiedztwo” czy „więź” i ich znaczenie stanowią istotne obszary badań i analiz.

Fakt ten także wymusza ponowne przyjrzenie się analizie krajów Europy Zachodniej, gdyż obszary wiejskie są traktowane z mniejszą uwagą, a co za tym idzie zaniedbane przez badania zarówno jakościowe, jak i ilościowe.

Trzeci obszar: środowiska religijne, państwo i mniejszości – sojusz pomocy czy separatyzm?

Państwa Europy Wschodniej oraz ich społeczeństwa charakteryzują się wielokulturowością, wieloetnicznością, multireligijnością, a nawet wielonarodowością (Związek Radziecki czy Jugosławia) w zakresie nieznanym krajom Europy Zachodniej. Już występowanie w Europie Wschodniej wielu wyznań i religii miało istotny wpływ na życie społeczne, co w Europie Zachodniej albo nie istniało, albo stanowiło margines: Kościół protestancki, islam i społeczności żydowskie. Takie stwierdzenie prowadzi do następujących założeń: wschodnioeuropejska praca socjalna podlegała wpływom religijnym i doktrynom poza zasadami Kościoła katolickiego, protestanckiego. Praca socjalna i jej wymiar religijny w krajach Europy Zachodniej skupione były wokół miłości braterskiej, dobrowolnych jałmużn czy predestynacji. Obecnie takie terminy, jak: sprawiedliwość społeczna, obowiązki społeczne czy odpowiedzialność, przyciągają uwagę, gdyż mają istotne znaczenie z punktu widzenia historii pracy socjalnej.

Ponadto związek wyznań religijnych czy społeczności religijnych z państwem jest inny, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę działalność społeczną muzułmanów i żydów będących mniejszościami. Patrząc na ich relacje z państwem można wysnuć wniosek, że ich instytucje pomocy społecznej należały raczej do odrębnego systemu niż były częścią sojuszu pomiędzy państwem i kościołem na poziomie ogólnokrajowym (jak w Polsce Kościół katolicki czy w Wielkiej Brytanii Kościół anglikański).

Lecz jeśli bierzemy pod uwagę związki na poziomie regionalnym lub nawet lokalnym, obraz może być zupełnie inny. Rola społeczności religijnych jawi się w nim jako część i odpowiednik państwa jednocześnie.

Wobec tego konieczna jest ponowna analiza przeciętnego stosunku krajów zachodnich do roli społeczności religijnych, tym razem jednak z perspektywy lokalnej.

Czwarty obszar: rozszerzona definicja pracy socjalnej

Wiele związków o istotnym znaczeniu pomiędzy pracą socjalną i innymi profesjami w Europie Wschodniej, zwłaszcza gdy mowa o systemie edukacyjnym (kształcenie nauczycieli w zawodzie pracownika socjalnego na obszarach wiejskich) lub o systemie zdrowia (szkolenie kadry medycznej w zakresie zmniejszania bólu), prowadzi do szerszej definicji pracy socjalnej niż ta, która istnieje w Europie Zachodniej. Ta mieszanka rozmaitych kwalifikacji kwestionuje ograniczenia pracy socjalnej. Podtrzymywanie podziałów pomiędzy pracą socjalną i innymi działaniami o charakterze zawodowym w celu ochrony własnej profesji powoduje, że potrzeby klientów są czasami traktowane jako drugorzędne w pracy socjalnej realizowanej w krajach Europy Zachodniej. Przykład krajów Europy Wschodniej pokazuje, że dla celów badawczych praca socjalna może być prowadzona przez przedstawicieli innych profesji, natomiast dla celów kształtowania polityki społecznej i praktycznego wymiaru pracy socjalnej powinno się prześledzić i, być może, skorygować brak związku pracy socjalnej z innymi profesjami.

Wnioski końcowe i pytania otwarte

Z punktu widzenia krajów zachodnich rzekome zacofanie rozwoju społecznego w Europie Wschodniej jest nieporozumieniem. Zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę historię pracy socjalnej, dzięki której przekonujemy się, że kierunek wschodnioeuropejski poszerza naszą perspektywę w sposób znaczący, wskutek czego powinniśmy skorygować naszą dotychczasową wiedzę, a także stosunek do wspomnianej kwestii.

Patrząc w przyszłość europejskiej pracy socjalnej, wydaje się, że polityka różnicowania profesji czy wartościowania ich pod względem przydatności i ważności jest pozbawiona rozsądku.

Ogólnie rzecz biorąc, przeprowadzone badania otworzyły nam nowy jakościowo obszar wymagający wnikliwej analizy i obserwacji zainteresowanych badaczy. To także obszar, który ze względu na swoje zróżnicowanie daje nam większe możliwości poszukiwań i stwarza okazję do zadawania nurtujących pytań, nadając badaczom właściwy kierunek ich poszukiwań. To niewątpliwie także obszar stanowiący wyzwanie dla pracy socjalnej oraz wszystkich krajów europejskich. Można zatem stwierdzić, że wszelkie badania historyczno-porównawcze oraz towarzyszące im działania badaczy są ważne, słuszne i potrzebne.

Tłumaczenie: Katarzyna Ornacka

Bibliografia

- Hering, S., B. Waaldijk (red.) (2002) *History of Social Work in Europe (1900–1960). Important Female Pioneers and Their Influence on the Development of International Social Organizations*, Leske & Budrich, Opladen (publikacja dostępna w języku angielskim i niemieckim).
- Schilde, K., D. Schulte (red.) (2005) *Need and Care – Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Bloomfield Hills.